

לשון חכמים

הרב ישראל דנדרוביץ

קם רבה, שחטיה לרבי זירא 'בסכין רותח'

רבינו החתם סופר, בחידושו למסכת חולין (ח א), מביא פרפרת מתוקה בשמו של רבו הגה"ק רבי פינחס הלוי הורביץ, רבה של פרנקפורט דמיין והנודע בכינויו 'ההפלאה' על שם חיבוריו, אותה שמע בעצמו מפה קודשו של בעל ההפלאה שאמרה כטוב לב המלך בעת שמחת יום הפורים:

"ושמעתי ממורי הגאון הפלאה זצ"ל בשמחת פורים: הא דפשיטא לרבי זירא דחידודא קודם לליבונא ומרווח רווח, דאמרינן פרק קמא דמגילה 'קם רבה ושחטיה לרבי זירא', ואפשר שחטו בסכין רותח שהיה מונח על השלחן בסעודת פורים, וידע רבי זירא והרגיש בנפשיה".

הגמרא במסכת חולין (ח א) דנה, האם שחיטה בסכין מלובנת באש נחשבת כשחיטה כשרה: האם נאמר, שמהיות והסכין מלובנת באש הרי שהיא שורפת את הסימנים, ונמצא שאין כאן שחיטה כהלכה אלא הריגה באש ודינה כנבילה. או שמא נאמר, שעם כל זאת, היות ומדובר בסכין כשרה הרי שזה עדיין נחשב כשחיטה כשירה כדת וכדין.

על כך קובע רבי זירא ואומר, שהשחיטה כשרה. זאת לפי שחוד הסכין שוחט את הסימנים עוד קודם שחום הסכין שורף אותם. וכלשונו: "ליבן סכין ושחט בה - שחיטתו כשירה, חידודה קודם לליבונה". ופירש רש"י: "שחיטתו כשרה - ולא אמר שריפה היא זו ולא שחיטה. חידודה קודם לליבונה - מקדים וממהר לחתוך קודם שתכווה הבהמה מן האור".

דנה הגמרא בדברי רבי זירא ושואלת: "והאיכא צדיק", ופירש רש"י: "דסכין כשנכנס לתוך החתך קודם שתשחט רוב הסימנים היא שורפת את הסימנים, ונמצאת שהיא נשרפה קודם שחיטה, שהרי ושת נקובתו במשהו ליטרף ושריפה כנקב הוא". והגמרא מתרצת: "בית השחיטה מירווח רווח", ופירש רש"י: "מתרחב החתך מצדי הסכין מכאן ומכאן ואין נוגע הסימן אלא חידודו של סכין". היינו: מהיות ובית השחיטה נפתח ומתרחב על ידי חוד הסכין, הרי שעצם הלהב המלובן אינו נוגע בסימנים כלל.

על כך חידש בעל ההפלאה, שרבי זירא ידע את הלכה זו של 'חידודה קודם לליבונה' מתוך הכרות אישית ממש, בבחינת 'מבשרי אחזה'. שהלוא כך אמרו במסכת מגילה (ז ב): "רבה ורבי זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי. איבסום. קם רבה שחטיה לרבי זירא. למחר בעי רחמי ואחייה. לשנה אמר ליה: נתימר ונעביד סעודת פורים בהדי הדדי. אמר ליה: לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא". ניתן איפוא לשער, סבר ההפלאה, שרבה שחט את רבי זירא בסכין שהייתה מצויה וזמינה על השולחן בו אכלו סעודת החג. ומסתבר שהייתה זו סכין רותחת, שהרי עמה השתמשו לצורך חיתוך המאכלים המהבילים בסעודת היום. ובשעת

השחיטה הרגיש רבי זירא בנפשו כי הסכין ממחרת לחתוך ולשסף את הסימנים עוד קודם שהיא שורפת אותם בליבונה. ומתחושה אישית זו ידע לימים רבי זירא לומר כי סכין מלובנת 'חידודה קודם לליבונה'.

תוספת הנוסף של החתם סופר

החתם סופר ששמע את הדברים מפי רבו מפליג על כך בדברים נשגבים, והוא כותב על כך: "והנה אף על גב דלחוכא ולשמחת פורים אמרה, נראה לי הואיל ונפיק מפומיה דגברא קדישא לא יגע לריק ח"ו".

הסיבה לכך שהחתם סופר בא לשלול בתוקף את האפשרות לחשוב שמדובר בדבר צחות גרידא, וכביכול אין זה אלא רעיון פורימי הנאמר לשמח את השומעים ולחדד את התלמידים, היא מפני שלמעשה דברי ההפלאה מוקשים מאוד:

הלוא שנינו במסכת יבמות (קכ א): "אין מעדיין אלא עד שתצא נפשו, ואפילו ראוהו מגוייד", ופירש רש"י: "אין מעדיים - על האיש שמת אלא אם כן ראוהו מת בפרצוף פניו עם חוטמו שיכולין להכירו שזהו... ואפילו ראוהו מגוייד... מנותח ומלא פצעים וחבורות חרב". ומפרשת הגמרא (שם עמוד ב), מפני מה אין די במכת חרב זו בכדי להבטיח את מותו של האיש: "רבא אמר: בסכין מלובנת ודברי הכל", ופירש רש"י: "מלובנת - באש שמתוך המכוח מתרפא". ומפורש כאן להדיא שמכת חרב בסכין מלובנת אין בה בכדי להמית באופן וודאי, שכן כוונת האש יכולה לרפא את מכת החרב.

ואם כך, מתפלא החתם סופר: כיצד אכן מת רבי זירא משחיטתו של רבה, והלוא בסכין רותח היה מעשה כפי שאמר ההפלאה, ובסכין מלובנת כבר קבע רבא שאין בו בכדי להמית (שכן ברור הדבר שהיה די אפילו באפשרות רחוקה של יכולת חיים בכדי להותיר את רבי זירא בחיים ולא להזדקק לתחיית המתים שלא בדרך הטבע, ואם רבי זירא מת משחיטה זו בוודאי שהייתה זו מכה ממנה לא ניתן להשאר בחיים, ועל כך קשה: מדוע לא הועיל לרבי זירא היות הסכין מלובנת, 'שמתוך המכוח מתרפא', ולכאורה הרי זו ראיה שבוודאי לא הייתה זו סכין מלובנת בה שחטו את רבי זירא.

אלא וודאי, מסביר החתם סופר, יש לחלק בין המקומות בהם הייתה המכה בסכין מלובנת: מותו של רבי זירא היה מפני ששחיטתו הייתה בבית השחיטה, שעל מקום זה נאמר: 'בית השחיטה מירווח רווח', שהחתך מתרחב משני צידי הסכין, ומשכך דווקא בבית השחיטה אנו אומרים ש'חידודה קודם לליבונה', שהחיתוך בא קודם הכוונה, וזו אם כן הסיבה למותו של רבי זירא, שכן החיתוך לא היה יכול להרפא מליבון הסכין.

לעומת זאת, דברי רבא 'בסכין מלובנת ודברי הכל' אינם אמורים בבית השחיטה כי אם דווקא בשאר מקומות בגוף, ששם אין את הטבע של 'מירווח רווח' ושפיר הליבון בא עם החיתוך, ויכול הליבון לרפא את מכוות האש.

וכך כותב זאת החתם סופר:

"ודאי אי היה שום מציאות שיחיה רבי זירא לא היה מת על ידי שחיטת רבה עד שהתפלל והחיהו שלא בטבע, אלא על כרחך לא היה במציאות שיחיה, כיון ששחט בו רוב שני סימנים. והנה ביבמות (קכ ב) ה"ל, 'אמר רבא בסכין מלובנת ודברי הכל', שמע מינה יכול לחיות על ידי סכין מלובן אפילו מגוייד, ואם כן איך מת רבי זירא, הלא שחטו בסכין רותח. אלא על כרחך בית השחיטה מירווח רווח וחתך החידוד קודם כוונת אש הליבון וכבר מת טרם הכלא. ורבא מיירי במגוייד שלא במקום סימנים דלא רווח אלא סימנים שטבעם כך ולא שארי פצעים".

עומק כוונת ההפלאה

נמצאנו למדים מפירושו של החתם סופר משמעות שונה ומעמיקה יותר בדברי ההפלאה, שבעוד שלפי פשוטם של דברים אמר ההפלאה שרבי זירא הרגיש בעצמו בשעת השחיטה כי 'חידודה קודם לליבונה', שהסכין חתכתו לפני שנכווה ממנה, הרי שלפי פירושו של החתם סופר רבי זירא ידע זאת בנפשו מעצם המציאות של מותו, ולא רק מהתחושה שהרגיש במותו.

שכן מעצם המציאות בה מת משחיתתו של רבה הבין רבי זירא שהסיבה לפיה הוא לא נותר בחיים, כאותה המציאות של כל 'סכין מלובנת' בה אנו אומרים ש'מתוך המכונה מתרפא', היא מפני ששונה היא 'בית השחיטה' משאר המקומות בגוף, שדווקא בה נאמר 'בית השחיטה מירווח רווח', ולכן דווקא בה 'חידודה קודם לליבונה'.

שיכור אינו מרגיש

ונתתי אל לבי לדרוש ולתור בחכמתו של החתם סופר ולהראות באצבע כי ביאורו המעמיק בדברי ההפלאה יש בו בכדי ליישב כמין חומר כמה וכמה הערות נוספות בהם התחבטו האחרונים, אם בהבנת גוף דברי ההפלאה ואם בכללות דברי הגמרא, זה אומר בכה וזה אומר בכה. וחומה היא בכדי לבנות עליה טירת כסף ולהביא הכל על מקומו בשלום.

ומהקל אל הכבד: הנה יש שהעירו על דברי ההפלאה, כיצד יעלה על הדעת לומר שרבי זירא הרגיש בנפשו באותו חלקיק שנייה בה נשחט כי 'חידודה קודם לליבונה', והלוא הן רבה והן רבי זירא היו שיכורים בשעת מעשה השחיטה, וכמפורש בגמרא שם ובפירוש רש"י, ודבר רחוק הוא מאוד לומר שיעלה בידי רבי זירא בשכרותו להרגיש בדבר דק שכזה, אם אפילו לא עלתה בידו להציל עצמו מסכנת החיים שבשחיטה.

אולם באם נפרש את דברי ההפלאה כפי שהאיר החתם סופר את עינינו, הרי שאכן רבי זירא כלל לא הרגיש זאת בנפשו ברגע החיתוך, אלא שלמד והוציא את מסקנה זו מתוך מציאות מותו כתוצאה מהשחיטה, שאם הוא אכן מת, הגם שהייתה זו סכין מלובנת והיה לו להרפא על ידי מכוות הסכין, וודאי מוכח ש'בית השחיטה מירווח רווח' ואין הליבון בא לידי ריפוי החיתוך, ולכן דווקא במקום זה אמרנו ש'חידודה קודם לליבונה'.

רבה סבר שרבי זירא לא ימות בסכין מלובנת

כיוצא בזה יש בכדי לבאר ולתרץ מילתא דתמיהא עליה עמדו המפרשים: כיצד אכן אירע דבר שכזה בו רבה קם ושחטו לרבי זירא, והרי ברור ומוחלט שגדולי עולם אלו היו שליטים על מעשיהם גם לעת שכרותם ובוודאי לא היו באים לידי חטא כלל ובפרט לא היו נכשלים בעוון שפיכות דמים שהוא מהחטאים החמורים ביותר, ואיך אכן התרחש מאורע נורא שכזה.

ברם לפי דברי ההפלאה וכביאורו של החתם סופר ניתן לקרב זאת אל הדעת ולומר, שאכן רבה בשוחטו את רבי זירא לא נתכוון חלילה להורגו, זאת מפני שידע רבה כי בסכין מלובנת יש בכוח המכווה לרפא את מכת החרב ולכן לא חשש רבה שרבי זירא ימות בכך אם סכין זו שבידו היא מלובנת.

אפס כי לא ידע רבה את החילוק בין המקומות בגוף האדם, שלא ראי מכת חרב בבית השחיטה כמכת חרב בכל מקום אחר בגוף, שאם כי בכל מקום בגוף אין בסכין מלובנת בכדי להמית, הרי שמהיות ו'בית השחיטה מירווח רווח' לכן דווקא בו 'חידודה קודם לליבונה' ואין הליבון מרפא את החיתוך. ומחמת חסרון ידיעה זו שחטו רבה לרבי זירא בבית השחיטה ועל ידי כך מת רבי זירא.

האש לא הייתה שולטת ברבי זירא

ועוד והוא העיקר, כי הנה ראיתי תמהים ביותר על דברי ההפלאה, מגמרא ערוכה במסכת בבא מציעא (פה א):

"רבי זירא כי סליק לארעא דישראל יתיב מאה תעניתא... דלא נשלוט ביה נורא דגיהנם. כל תלתין יומי הוה בדיק נפשיה, שגר תנורא סליק ויתיב בגויה, ולא הוה שלטא ביה נורא. יומא חד יהבו ביה רבנן עינא, ואיחרכו שקיה, וקרו ליה קמין חריך שקיה".

מפורש כאן שהאש לא הייתה שולטת ברבי זירא, עד כדי כך שהיה רבי זירא יושב בתנור בוערת והאש לא הייתה מלחכתו. ומעתה, קשה טובא: כיצד יכול היה רבי זירא להוכיח ממה שהרגיש בעצמו ש'חידודה קודם לליבוניה', שחיתוך הסכין היה לפני מכוות האש, שמא האמת היא שכל מי שרוח חיים בקרבו אכן החידוד והליבון בו באים כאחת, ואפשר אפילו שהליבון קודם להחיתוך, ושאינו רבי זירא שהאש לא הייתה שולטת בו, ולכן דווקא הוא שהרגיש תיכף את החידוד, ומה ראייה יש מרבי זירא ללמוד ממנו לכל בריה אחרת.

ויש שמכוח קושיה עצומה זו עוד הפליגו לומר שמהאי טעמא השמיט הרי"ף את הלכה זו ש'חידודה קודם לליבוניה', כי דווקא אצל רבי זירא היה כן, לפי שהאש לא שלטה בו, אולם אצל אחרים שפיר ייתכן שאין החידוד קודם להליבון.

אולם לפי הטעמת החתם סופר אתי שפיר להפליא חידוש ההפלאה, שהרי מדברי החתם סופר למדנו שאילו אכן היה החיתוך והליבון באים כאחד, ועל אחת כמה וכמה אם הליבון היה מקדים את החיתוך, היה הנשחט יכול להיוותר בחיים, אפילו אם שחיתו היא בבית השחיטה. אולם מהיות והמציאות של 'בית השחיטה מירווח רווח' פועל שהחידוד יקדים את הליבון, לכן אין ביכולת הליבון לרפא את מכת החרב.

והלוא פשיטא שכל מה שהאש לא הייתה שולטת ברבי זירא הייתה להנאתו ולטובתו ולא להיפך, ואילו אכן היה יכול להיות תועלת לרבי זירא בכך שהאש הייתה שולטת בו - בוודאי שאכן כך היה מתרחש, והקב"ה לא היה עושה נס מחוץ לדרך הטבע בכדי להזיקו לרבי זירא. ומעתה אתי שפיר מה שהיה פשוט לרבי זירא שכל הסיבה שחיתוך בית השחיטה שלו היה קודם לליבון האש הוא לא מפני שאין האש שולטת בו כי אם מפני ש'בית השחיטה מירווח רווח', שכן כאן אילו הייתה האש שולטת בו היה לו מכך תועלת, שהיה נותר בחיים, שמכוות האש הייתה מצילתו ממכת החרב. ואם בכל זאת הוא מת משחיטה זו, בוודאי הוא מפני ש'בית השחיטה מירווח רווח' ולכן היה 'חידודה קודם לליבוניה'.

משמיה דשמואל

אפס כי לנוכח כל מה שהבאנו עדיין יש לשדות נרגא בעיקר דברי ההפלאה, גם לביאורו של החתם סופר, וזאת מפני שדברי ההפלאה מושתתים על כך שרבי זירא הוא מרא דשמעתתא זו ש'חידודה קודם לליבוניה' ועל כך בא ביאורו שרבי זירא הרגיש זאת בנפשו בזמן שחיתתו על ידי רבה, וממציאות מותו על ידי כך. אך מה נעשה שעניינו הרואות בגמרא במסכת חולין שרבי זירא כלל אינו בעל שמועה זו אלא מעתיק השמועה גרידא, וכפי שמפורש שם שרבי זירא אמר זאת בשם שמואל, ולא מדיליה כלל, ומשנשמט היסוד - התרועע ונפל כל הבניין.

וראיתי שכבר עמדו בזה רבים וטובים. הנה כך כתב לתמוה הגאון רבי אביגדור מרדכי כ"ץ אב"ד אסטרין בספרו 'תורת אביגדור' (וילנא תרל"א. סי' תרצה), שם הביא את עיקר הדברים בשם הגאון רבי העשיל:

"ושמעתי לאמור בשם הגאון מו"ה העשיל לפרש בזה הא דאמר רבי זירא במסכת חולין ליבן סכין ושחט כשר דחידודה קודם לליבונה, דרבה שחמיה בסכין מלובן והרגיש בשעת מעשה דהחידוד קודם לליבון, ואחר כך אמר דינו. כרם טעוהא הוא נאמר אמר רבי זירא אמר שמואל, אם כן שמואל אמר להך דינא ולא רבי זירא".

הגאון רבי פינחס ביליצר, אב"ד סערנטש, בספרו 'גבעת פנחס' (סעאיני תרפ"ה), ענייני פורים לט"ט"ג, מחדד עוד יותר את שאלה זו, שהרי שמואל רופא היה ובוודאי לא היה צריך לבוא לידי כך:

"ואנכי בעניי תמהני דהא רבי זירא אמר כן משמיה דשמואל ולא מדנפשיה אמר כן, כאשר קתני בגמרא בפירוש[ו]ש' אמר רב זירא אמר שמואל, ליבן סכין' וכו', וצע"ג. והא לא קשיא מנא ליה לשמואל כל זה, דהא שמואל רופא היה כמו שאמרו (ב"מ פה ב) וידע הדבר בחכמת הרפואה, חוץ מכלל הגדול דסוד ה' ליראיו, ופשוט".

ויעוין שם בהוספת המו"ל, הלוא הוא חתנו הגאון רבי אשר אנשיל יהודה מילר, אב"ד פטרשני, אשר לימים חזר והדפיס את חידושיו אלו גם בתוך ספרו 'לחם אשר' (סעאיני תרפ"ט, ענייני פורים נג ט"ד), שפלפל שם על דרך החידוד אך לא העלה בידו דבר ברור (וראה שם שאף דן באיזה מהקושיות שהבאנו לעיל).

ויש שביקשו לדחוק ולומר שאת עיקר הדין אכן אמר רבי זירא בשמו של שמואל, אולם את הטעם אמר מעצמו. וכך כתב הגאון רבי יוסף שוורץ בספרו שו"ת 'גנזי יוסף' (סי' קכ):

"ולכאורה קשה, הלוא רבי זירא לא אמר הלכה זו משמיה דנפשיה אלא משמיה דשמואל אמרה. ונשאלתי בזה מכבוד ידידי הרה"ג וכו' מו' ישראל וועלץ נ"י (בודאפעסט). אבל לענ"ד לק"מ, די"ל שגוף הדין אמר באמת משמואל, אך הטעם דחידודא קודם לליבונא הוא מעצמו. אי נמי יש לומר דגם הטעם הוא משמיה דשמואל, אך ר' זירא קיים הדבר כי כן הוא ומבשרו חוה, ושפיר כתב הפלאה זל"ה".

איש אמונים

וחשבתי לומר בזה מילתא חדתא, כי הנה בתלמוד הירושלמי דרשו את הפסוק (משלי כ ו): "רַב אָדָם יִקְרָא אִישׁ חָסֵד וְאִישׁ אֱמוּנִים מִי יִמָּצֵא" על דקדקנותו של רבי זירא בהעתקת השמועות, וכך אמרו (מסכת שבת פ"א ה"ב, וש"נ):

"רב אדם יקרא איש חסדו - זה שאר כל אדם. 'ואיש אמונים מי ימצא' - זה רבי זעירא. דמר רבי זעירא לית אנן צריכין חששין לשמועתיה דרב ששת דהוא גברא מפתחה. אמר רבי זעירא לרבי יסא חכים רבי לבר פדיה דאת אמר שמועתא מן שמיה. א"ל ר' יוחנן אמרן משמו. אמר רבי זעירא לרבי בא בר זבדא חכים רבי לרב דאת אמר שמועתא מן שמיה".

וכתבו המפרשים בביאור דברי הירושלמי, שרבי זירא לא היה אומר שמועה בשם אדם אלא אם כן הייתה השמועה מאומתת אצלו לגמרי, ולכן היה נחשב כ'איש אמונים' בשמועות שהעתיק. ומכוח דקדקנותו המרובה היה סבור רבי זירא שאין לסמוך על שמועות רב ששת מחמת היותו סומא ואפשר שהוא טועה בשמות האומרים, וכיוצא בזה היה סובר רבי זירא שאין לומר שמועות אלא אם כן האומר מכיר את בעל השמועה, יעוין שם.

נמצאנו למדים שלא ראי שמועותיו של רבי זירא כראי שמועות אמוראים אחרים המופיעות בגמרא, שבעוד ששאר כל אדם לא היו מדקדקים בשמועותיהם היה רב זירא 'איש אמונים' לדקדק בכחוט השערה בשמועותיו.

ומעתה ייתכן שכוונת ההפלאה הייתה שאילולי היה רבי זירא מרגיש בנפשו כי כן הוא האמת, שחידודו קודם לליבונו, לא היה רבי זירא מעתיק את שמועה זו, בהיותו 'איש אמונים' החוקר ודורש את אמיתות השמועות שהעתיק. אולם משהרגיש בנפשו לעת אשר שחטו רבה כי אכן 'חידודה קודם לליבונה', לפיכך הוא שהעתיק את השמועה ואמרה משמיה דשמואל.

